

УДК 130.2 (4+7): 130.2 (5): 115-026.32

DOI 10.35423/2078-8142.2019.1-2.12

Н. І. Ніколова,
викладач Національного технічного університету України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
e-mail: nikolovanatalia@ukr.net
ORCID: <http://orcid.org/0000-0003-4919-7214>

БІФУРКАЦІЯ СХІД–ЗАХІД ЯК ПРОЕКЦІЯ СВІТОГЛЯДНОЇ КОЛІЗІЇ «ОСЬОВОГО ЧАСУ»

Стаття присвячена проблемі визначення сутності культурних парадигм Заходу та Сходу. Зроблено смисловий акцент на питанні про причини розмежування західної та східної культурних традицій. Наголошується, що біфуркацію Схід–Захід неодмінно слід пов'язувати з періодом «осьового часу» (VIII–II ст. до н.е.), визначеного К. Ясперсом як центральний момент, вихідна точка світової історії, осягнення смислу якої здатне наблизити до розуміння всесвітньої історії в цілому. З огляду на питання про причини біфуркації Схід–Захід доводиться важливість і продуктивність дослідження Е. С. Кульпіна, який з позицій соціоприродної історії запропонував пояснення феномена поляризації матриць соціальних цінностей Сходу й Заходу й обґрунтував, що ця поляризація була зумовлена першою чергою наявністю двох негативних тенденцій у кліматі Землі періоду «осьового часу» – аридизації та похолодання раннього залізного віку.

Особливу увагу у статті приділено проблемі визначення сутності й з'ясування причин поляризації світоглядних цінностей Заходу та Сходу. Доводиться необхідність врахування того, що К. Ясперсу вдалося лише зафіксувати феномен «осьового часу», проте не вдалося його пояснити, тобто показати його значення в контексті «до-осьових» і власне «осьових» культур, що, врешті решт, і призвело до наявності своєрідних «білих плям» – порушених,

але так і не розв'язаних питань в його концепції. У зв'язку з цим було показано, що ліквідувати, «закрити» ці «білі плями» дає можливість здійснення компаративного аналізу концепцій двох авторів – К. Ясперса та М. О. Чмихова. Головним здобутком проведення такого роду компаративного аналізу стала ідея про те, що поляризація світоглядних матриць Заходу та Сходу зумовлена реальною загрозою трансформації перевіреної не одним тисячоліттям світоглядної «формули» $P > C$ (домінування у світогляді природних сил над соціальними) на свою протилежність ($C > P$) саме в «осьовий» період. Більше того – в такий спосіб вдалося пов'язати докорінно відмінний зміст систем соціальних цінностей Заходу та Сходу зі змістом їхніх діаметрально протилежних світоглядних парадигм.

Ключові слова: *біфуркація Схід–Захід, «осьовий час», аридизація, похолодання залізного віку, компаративний аналіз, світоглядна «формула» $P > C$.*

Розмежування культур Заходу і Сходу давно вже стало в науковому світі беззаперечною аксіомою. У контексті культурологічних досліджень ці культури небезпідставно визнані діаметрально поляризованими за багатьма параметрами, – починаючи з фіксації відмінностей у базових принципах організації соціального устрою й констатації специфіки релігійних традицій і завершуючи визнанням принципової різниці у стереотипах поведінки, способах мислення, емоційних стандартах, культурі почуттів, взаємостосунків тощо.

Утім, якщо проблема «демаркації», розрізнення відмітних (розпізнавальних) характеристик західної та східної культурних парадигм завжди залишалася в центрі уваги наукової спільноти, то при цьому одні з найважливіших питань – питання про те, коли саме, тобто в який історичний час, сталося розмежування Заходу і Сходу, а також питання про те, якими були основні причини такого розмежування, й до сьогоднішнього дня не набули належного осмислення. Водночас, зрозуміло, це означає, що від відповіді на ці ключові питання значною мірою залежить корекція й остаточне

визначення самого сутнісного змісту цих двох культурних парадигм.

Метою пропонованої статті є спроба відповісти на ці важливі питання. Насамперед відзначимо, що вперше ґрунтовне дослідження причин біфуркації (лат. *bifurcus* – «двозубий»; англ. *bifurcation* – «розгалуження», «роздвоєння», «розмежування») культур Сходу й Заходу було здійснене Е. С. Кульпіним з позицій соціоприродної історії [2]. Дослідник пов'язує момент біфуркації цих культур з теорією «осьового часу» К. Ясперса [6].

«Осьовий час», за К. Ясперсом, – це не лише одна з чотирьох виокремлених ним важливих стадій історії та культури людства, до яких він зараховує «прометеївську епоху» – добу первісності, «епоху великих культур давнини», тобто славетні цивілізації епохи бронзи (культури Стародавнього Єгипту, Стародавньої Месопотамії та ін.), власне «осьовий» період й «епоху науки й техніки», а й така особлива віха історичного поступу, яку слід визначити як центральний момент, своєрідну «відправну точку» світової історії в цілому. Більше того, головна теоретична теза в концепції «осьового часу» К. Ясперса базується на прийнятті того постулату, згідно з яким саме визначення смислу «осьового» періоду відкриває можливість адекватної інтерпретації смислу всієї світової історії. «Осьовий час, – доходить остаточного висновку К. Ясперс, – асимілює все інше. Якщо відправлятися від нього, то світова історія набуває структури та єдності, які здатні зберегтися в часі» [6, с. 39]. Німецький вчений тлущачить «осьовий час» як принципово важливий, духовного змісту, переворот, момент духовного «прориву», духовної трансформації суспільства, позначений синхронністю (VIII–II ст. до н.е.) й фіксований територіально в межах п'яти відносно незалежних (автономних) регіонів світу – Греції, Іудеї, Ірану, Індії, Китаю.

Розглядаючи феномен «осьового часу» крізь призму соціоприродної історії, Е. С. Кульпін доходить висновку, що ситуацію «осьового часу» слід визначати саме як ситуацію біфуркації Схо-

ду й Заходу. При цьому біфуркація, за Е. С. Кульпіним, – «це катастрофа попереднього шляху розвитку, комплексна соціально-екологічна криза, криза одночасно природи й суспільства»; «це безпрецедентне для стану відносної соціально-екологічної стабільності потрясіння – господарське (технологічна й економічна криза), соціальне, політичне, ідеологічне», а отже, загалом, – «це криза цивілізації». Водночас, «стан біфуркації – це також час і процес вибору нового каналу еволюції – напряму подальшого розвитку системи» [2, с. 143].

Отже, в концепції Е. С. Кульпіна «осьовий час» постає як «точка відліку», точка поляризації західної та східної культурних традицій. Такими строго поляризованими культурами, на його думку, виявилися культури Стародавньої Греції та Стародавнього Китаю. Справа в тому, зазначає вчений, що дослідження світової історії під кутом зору соціоприродної історії дає можливість вивести своєрідну «*геокліматичну формулу*», яка може бути застосована для районів субтропічного поясу, а саме: чим далі від екватора, тим більший вплив глобальних кліматичних зрушень. Відповідно до цієї «формули», найбільший вплив глобальних кліматичних зрушень міг позначитися насамперед на тих найдавніших цивілізаціях, які «виявилися достатньо далеко просунутими на північ», – «такими в 1 тис. до н.е. були давньокитайська та давньогрецька» [2, с. 129], і тому саме вони найбільшою мірою відчули вплив двох негативних кліматичних тенденцій «осьового часу»:

– *аридизації* (тенденції до поступової посушливості клімату Землі);

– *похолодання* раннього залізного віку (пік цього похолодання припадає на середній період епохи раннього залізного віку, тобто саме на «осьовий час»).

Визначаючи біфуркацію як, передусім, глобальну кризу, яка охоплює як господарську, так і соціокультурну сфери, Е. С. Кульпін реєструє послідовний ланцюжок кризових явищ, спричинених аридизацією й похолоданням в «осьовий час». При цьому для кожної з цих кризових ситуацій він також визначає

прийнятний або можливий варіант потенційного виходу з неї, актуалізуючи, тим самим, своєрідну схему «виклику–і–відповіді» безпосередньо для «осьового часу». Сказане дає нам можливість систематизувати наведені Е. С. Кульпіним дані у вигляді поданої нижче таблиці (*Див.*: таблиця № 1).

Який же шлях подальшого розвитку на момент біфуркації обирають для себе Греція та Китай, зважаючи на те, що територіально їхні культурні центри знаходилися на одних і тих самих географічних широтах, і, таким чином, цей шлях розвитку мав би виявитися для них ідентичним, тобто міг би, по суті, збігтися? Як аргументовано доводить Е. С. Кульпін, шляхи двох цих великих цивілізацій саме з «осьового часу» кардинально розходяться. І причину цього, на його думку, слід вбачати вже в *локальних* (регіональних) природно-кліматичних особливостях територій Греції та Китаю.

Таблиця № 1

Ситуація «виклику» (наявність кризових явищ) та «відповіді» (стратегії виходу з кризи) в період «осьового часу» за Е. С. Кульпіним

Криза («виклик»)	скорочення вегетаційного періоду (часу дозрівання рослин)	занепад землеробства (зміна співвідношення між землеробством і тваринництвом)	демографічний тиск на землю (земля «не встигає» прогнати населення на певній території)	соціальне напруження (її причина – недовиробництво необхідного продукту)
-------------------------	---	---	---	--

Вихід із кризи («відповідь»)	застосування нових сортів рослин – швидкостиглих або стійких до посухи	зміна технології землеробства (напр., заливне рисівництво), перехід до панівного тваринництва	<i>колонізація</i> нових земель (пошук земель під землеробську культуру) <i>або/і війна</i> – як компенсація втрат найлегшим шляхом – за рахунок пограбування сусідів	необхідність перегляду попередньої соціальної структури та її ідеологічного обґрунтування
-------------------------------------	--	---	---	---

Відмінність у шляхах Греції та Китаю, посилаючись на аргументацію Е. С. Кульпіна, можна представити у вигляді поданої нижче порівняльної таблиці (Див.: таблиця № 2).

Таблиця № 2

Порівняльна характеристика шляхів Греції та Китаю на момент «осьового часу» (за Е. С. Кульпіним)

<i>Греція</i>	<i>Китай</i>
близькість Атлантики з теплим Гольфстрімом;	відкритість холодним вітрам Льодовитого океану взимку;
великі маси води Середземного моря	відкритість спекотним степам Центральної Азії влітку
↓	↓
пом'якшення впливу похолодання й аридизації	збільшення впливу похолодання та аридизації
↓	↓
м'який та вологий клімат	різкоконтинентальний клімат, в результаті якого земля тріскалася від літньої спеки або від зимових холодів і вітрів
↓	↓
видове розмаїття плодкових дерев (каштани, олива, виноград, грецький горіх, інжир, фундук)	видова бідність плодкових дерев (виключно каштани)
↓	↓
садівництво та землеробство	розвиток лише землеробства
↓	↓
намагання компенсувати погіршення умов життя (негативний вплив ари-	

<p>дизації та похолодання) за рахунок <i>морської колонізації</i> (півдня Італії, Малої Азії, Сицилії, Криму) з впровадженням спеціалізації: в колоніях – вирощування зерна; в метрополіях – оливи, винограду</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>«Щаслива доля Греції»:</i></p> <ul style="list-style-type: none"> - м'який клімат і складний гористий рельєф колоній (такі самі, як і на території Греції) обмежили екоцидну експансію до меж, в рамках яких рекреаційні можливості природи перевищували руйнівні дії людини; - не локалізована в одному напрямі колонізація, а векторна (за багатьма ландшафтами одночасно) також послаблювала екоцидну експансію; - нічийна (морська, водна) територія, вільна від перекриття шляхів сполучення з політичних мотивів, сприяла розвитку торгівлі; - встановлення пільг підприємцям для розвитку господарства на нових (колонізованих) землях: <ul style="list-style-type: none"> – безкоштовна земля, надана у приватну власність; – позики на розвиток господарства; – економічна свобода для господарів колонізованих земель <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>заможність</i></p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>збереження екологічного балансу на тлі відсутності екологічних перешкод та обмежувачів</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>ідея особистості,</i> орієнтованої на зміни на краще за</p>	<p>монокультура землеробства – рисові поля</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>намагання компенсувати погіршення умов життя (негативний вплив аридизації, похолодання) за рахунок <i>сухопутної колонізації</i> – екоцидна експансія Лесового плато в Китаї</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>вирубне землеробство</i> (вирубання лісів під землеробські культури; при тому, що ліс відроджується протягом 25 років)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>як наслідок – <i>екологічна криза</i> (адже болота та ліси – єдині резервуари вологи):</p> <p>перетворення лісів на степи в умовах різкоконтинентального клімату</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>бідність у країні</i> (нездатність населення себе прогодувати)</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p style="text-align: center;"><i>ідея держави,</i> яка здатна вивести зі складної соціально-економічної кризи</p> <p style="text-align: center;">↓</p> <p>особливості технології заливного (іригаційного) рисівництва:</p> <ul style="list-style-type: none"> - плодючий шар мулу на рисовому полі виникає не одразу, а створюється протягом 60–100 років, тобто зусиллями 3–5 демографічних поколінь, – лише тоді врожайність гарантована й перевищує суходільну в кілька разів; - водна й вітрова ерозія такому шару ґрунту не страшні, тому що більшу частину року рисове поле знаходиться під
--	--

рахунок власних зусиль	<p>шаром води;</p> <ul style="list-style-type: none"> - рисовим полям не потрібні добрива: верхня, найбільш родюча частина ґрунту, яка гине від ерозії, тут не уноситься, а приноситься на поле з водою; - поля-тераси пов'язані єдиною іригаційною системою, тому порушення системи в одній з її ланок загрожує загинеллю всієї системи <p style="text-align: center;">↓</p> <p>така єдина господарська система може оптимально існувати не в європейській, а в конфуціанській системі цінностей:</p> <p style="text-align: center;">їй потрібен <i>довготривалий мир</i>:</p> <ul style="list-style-type: none"> - мир в душі людини (її праця створює основу життя не лише її самої, а й ряду поколінь нащадків); - мир у сім'ях, між сім'ями, між соціальними прошарками; - мир між державою та її сусідами
------------------------	--

Виходячи з такого детального аналізу соціоприродної ситуації на момент «осьового часу» на територіях Стародавньої Греції та Стародавнього Китаю, Е. С. Кульпін доходить висновку про цілком мотивоване формування в подальшому двох полярних систем соціальних цінностей – західного та східного зразків. І якщо на Заході, де не було екологічних стресів й екологічних обмежувачів, в центрі системи соціальних цінностей опиняється *особистість*, її владні зусилля, її свобода, то, навпаки, центром системи соціальних цінностей Сходу стає *держав*а (адже суспільство, яке саме не в змозі вирішити нагальні проблеми в умовах соціально-економічної кризи, делегує право їх вирішення «наверх» – державі).

Цікаво, що аналогічну думку (думку про те, що ідея «держави» й «особистості» мають бути визнані ключовими в розмежуванні культур Сходу й Заходу) обстоював свого часу і відомий сходознавець Л. С. Васильєв, коли писав, що «принципова відмін-

ність» між Заходом і Сходом «зводиться до того, що лише в античній Греції» «приватновласницькі відносини стали панівними» [1, с. 390]. «Наслідком такого роду соціальної мутації – єдиної і неповторної, – стверджував вчений, – було виникнення тих політичних форм (поліс, демократія, республіка), правових гарантій (приватне право, недоторканість і правовий захист приватної власності, права громадянина і т.п.) та особливостей соціального статусу (виокремлення індивіда з групи, оспівування сильних почуттів бунтівливої особистості, гідність вільної людини та ін.), які могли слугувати надійним захистом для подальшого розвитку й процвітання приватновласницьких відносин і які у їх сукупності зазвичай іменують громадянським суспільством. Поза античною Європою, зокрема і в цивілізаціях Сходу, подібного громадянського суспільства ніколи не існувало, як ніколи не було там і безроздільного панування приватної власності. Альтернативою цьому на Сході були всесилля держави й відсутність виокремлення індивіда з колективу, що викликало до життя абсолютно інші політичні, правові й соціальні норми» [1, с. 390–391].

Таким чином, можна стверджувати, що біфуркація Схід–Захід стартувала саме з «осьового часу». Однак, на нашу думку, результатом розмежування шляхів Заходу та Сходу стало не лише формування діаметрально відмінних систем соціальних цінностей (які відзначають Е. С. Кульпін і Л. С. Васильєв), а й зумовлених ними відповідних *світоглядних матриць*. Іншими словами, виникає питання про те, якою є світоглядна компонента проблеми «біфуркація Схід–Захід».

І тут насамперед має йтися про те, що К. Ясперсу, як автору ідеї «осьового часу», вдалося, як відзначає Ю. В. Павленко, лише зафіксувати сам феномен «осьового часу», проте не вдалося його пояснити – принаймні, хоча б пов'язати його «з іншими стадійними зрушеннями, які відбулися напередодні та протягом зазначених ним століть» [3, с. 211–212]. Така парадоксальна ситуація й зумовила наявність своєрідних «білих плям» у концепції

К. Ясперса, тобто відкритих гострих питань, які так і залишилися нерозв'язаними. Подана нижче таблиця (Див.: таблиця № 3) ставить за мету продемонструвати наявний спектр такого роду «питань без відповіді» в ясперсівській теорії «осьового часу».

Таблиця № 3

**«Білі плями» («питання без відповіді») в теорії «осьового часу»
К. Ясперса**

Різновид синхронної трансформації	Відкриті питання
Культури «осьового часу» виробляють свій «духовний продукт» автономно.	Але які причини такої автономності? Що надавало змогу бути духовно самодостатніми?
В «осьовий час» виникає духовний (світоглядний) паралелізм (однотипність) «духовних процесів» з точки зору їхнього змісту.	Але чи не спостерігається такого роду духовний паралелізм і раніше, ніж в «осьовий час» – зокрема, в культурах епохи бронзи?
«Осьовий час» виробляє ідею трансцендентного (персоналістичну ідею як ідею «відкриття» «особистості»).	Але чи саме в цей історичний час ця ідея виникає? Чи не раніше? Чи не в історичну епоху бронзи, адже саме тоді, зокрема, розробляється вчення про ауру людини в культурі Стародавнього Єгипту?
Неодмінним атрибутом «осьового часу» є така його характеристика, як локальність.	Але чому саме в цих місцях земної кулі розвинулися «осьові» культури? І чому лише в цих місцях?
В «осьовий час» відбувається духовна криза (за К. Ясперсом, «катастрофа», «духовна прірва»).	Але в чому полягає сутність цієї духовної кризи?
В «осьовий час» виникає ідея «спасіння».	Але якщо «спасіння», то від чого?
Світові релігії постали «продуктом» «осьового часу».	Але чи можна вважати час виникнення світових релігій хронологічними межами самого «осьового часу»?
В «осьовий час» прокидається історична самосвідомість, внаслідок чого створюються перші періодизації	Але чому саме зараз виникає потреба в осмисленні попередньої історії? І не раніше?

«осьового часу».	
«Осьовий час» завершується створенням могутніх імперій (на зразок східних деспотій епохи бронзи).	Але яка причина їхнього утворення? І чому вони виникають саме тепер? І чому саме на зразок східних деспотій?
В «осьовий час» відбувся перехід «від міфу до логосу», пов'язаний із зародженням філософії, а також із цілеспрямованою рефлексією над змістом міфологічних текстів.	Але чому саме зараз, тобто саме в «осьовий» період, виникла потреба в поясненні мовою філософії змісту міфологічних текстів? Чому саме зараз виникло те, що прийнято називати «другого порядку мисленням», тобто мисленням про мислення?

Однак, на нашу думку, відповіді на більшість з цих питань стають можливими, якщо провести компаративний аналіз концепцій К. Ясперса та М. О. Чмихова [4; 5]. Вважаємо, що компаративний аналіз концепцій цих двох вчених має базуватися на застосуванні методу моделювання історичного процесу, який саме і дає можливість вирішувати такі непрості й водночас принципово важливі питання. Адже метод моделювання дає змогу не лише окреслити загальні контури концепцій тих чи інших авторів, а й вийти на розв'язання саме тих складних проблем («білих плям»), які, не маючи свого вирішення в межах теорії одного з авторів, все ж таки можуть бути розв'язані шляхом «накладання» одна на одну концепцій різних авторів. Прикладом такого підходу саме і може слугувати компаративний аналіз концепцій К. Ясперса і М. О. Чмихова, спрямований на визначення сутності феномена «осьового часу» та його ролі в контексті світової історії. Основне завдання пропонованої нами моделі полягатиме в тому, щоб концепцію «осьового часу» К. Ясперса «накласти» на розроблену М. О. Чмиховим ідею динаміки світоглядних моделей у межах космічної стадії світогляду людства.

Дослідження динаміки світоглядних систем людства не обмежуються у М. О. Чмихова констатацією наявності двох основних моделей – докосмічної та космічної. Учений ставить також за мету простежити, чи не існували якісь специфічні світоглядні

зрушення безпосередньо в межах уже самої космічної системи світогляду [5, с. 168–169]. З метою стисло пояснити характер цих акцентованих М. О. Чмиховим зрушень продовж протонеоліту (пізнього залізного віку), для кожної з історичних епох застосуємо своєрідні світоглядні «формули», основними компонентами яких стануть:

- **П** = переважання у світогляді *природних* сил, пов'язаних з орієнтацією на ідею універсального космічного «закону», над соціальними;
- **С** = домінування у світогляді *соціальних* чинників над природними.

Варіації цієї «формули», які свідчать про характер динамічних зрушень у системі світогляду людства протягом функціонування космічної його стадії, продемонструємо в поданій нижче таблиці (*Див.*: таблиця № 4).

Таблиця № 4

Варіації світоглядної «формули» **П>С** в межах космічної стадії світогляду

епоха протонеоліту	епоха неоліту	епоха бронзи	епоха раннього залізного віку	епоха пізнього залізного віку (сучасна епоха)
П>С	П>>С	П>=С	С>П	С>>>П

Як бачимо, домінування природних сил над соціальними виявилось властивим світоглядній матриці культур протонеоліту, неоліту та бронзи. І лише з епохи раннього залізного віку очевидно стає тенденція до трансформації перевіреної не одним тисячоліттям світоглядної «формули» **П>С** на свою протилежність, а саме: **С>П**.

Так, в епоху протонеоліту як час започаткування космічної системи світогляду природні сили у світогляді однозначно домінують над соціальними чинниками (за «формулою» **П>С**). В епоху неоліту відбувається поглиблення рис світогляду протонеоліту,

пов'язане з формуванням уявлень про другий етап зодіаку, явище астрономічної прецесії тощо, що загалом відповідає «формулі» $\Pi \gg C$. На епоху бронзи припадає кульмінація світогляду, ґрунтована на обожненні природного циклу, свідченням чого виступає свідомо орієнтація абсолютної більшості соціальних прошарків суспільства на систему космічного мислення, адже така орієнтація санкціонувалася самими принципами державного управління, заснованими на ідеї правителя як намісника бога на Землі (в цілому це узгоджується зі світоглядною «формулою» $\Pi \gg C$).

Трансформацію ж світоглядної матриці в епоху раннього залізного віку ($C \gg \Pi$) М. О. Чмихов описує в такий спосіб: «... перенесення центру ваги в світогляді на соціальні сили, поступовий відхід від узгодження своєї діяльності з циклами природи і як наслідок – утрата багатьох знань, часткове переосмислення символіки, занепад ролі зодіаку» [5, с. 169].

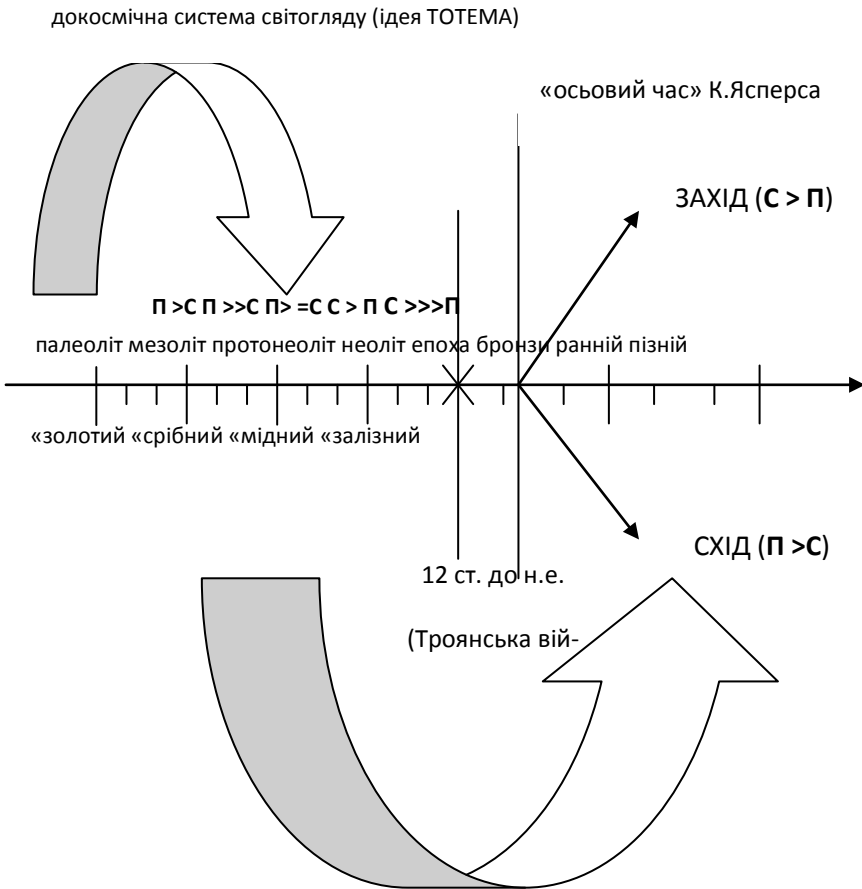
Що ж до світоглядної матриці сучасної історичної епохи (епохи пізнього залізного віку), то, беручи, насамперед, до уваги відстеження основних етапів розвитку західноєвропейської цивілізації, не можна не помітити, що саме культурна доба Відродження з її антропоцентричною світоглядною установкою «розв'язала руки» технічній аекологічній цивілізації нового й новітнього часів. Більше того, досягнутий у наш час апогей цього безперечного пріоритету соціальних сил над природними однозначно стверджує, що для характеристики світоглядної матриці сучасної епохи найбільш вірогідною виявилася б «формула» $C \gg \gg \Pi$.

Отже, трансформація засадничої світоглядної «формули» $C \gg \Pi$ на свою абсолютну протилежність відбувається, за М. О. Чмиховим, з епохи раннього залізного віку. Але ж і «осьовий» період, визначений К. Ясперсом, фіксується в межах саме цієї історичної епохи (зокрема – в межах середнього з трьох її періодів, який саме і синхронізується з хронологічними межами «осьового часу» – VIII–II ст. до н.е.). Зрештою, як результат «накладання» одне на одного теоретичних «параметрів» концепцій

обох вчених (М. О. Чмихова та К. Ясперса), у схематичному вигляді ми отримаємо таку візуальну модель (Див.: схема № 1).

Схема № 1

Компаративний аналіз концепцій К. Ясперса і М. О. Чмихова

Із наведеної схеми стає очевидним, що «осьовий час» К. Ясперса відповідає саме тому моменту історичного часу, в який, за М. О. Чмиховим, саме і виникає небезпека трансформації засадничої світоглядної «формули» $\Pi > C$.

Таким чином, виходячи з компаративного аналізу концепцій К. Ясперса й М. О. Чмихова, маємо підстави дійти висновку, що причину духовного прориву культур «осьового часу» та причину виникнення феномена «осьового часу» як такого слід убачати в тому, що це, насамперед, була реакція на ситуацію духовної кризи, викликаної цілком реальною загрозою трансформації перевіреної не одним тисячоліттям засадничої світоглядної «формули» $\Pi > C$ (*пріоритет природних сил у світогляді над соціальними*), заснованої на уявленні про універсальний космічний «закон», за яким життя суспільства й окремої людини мало узгоджуватися й бути збалансованим з ритмікою життя Космосу та Природи, на свою протилежність, а саме: $C > \Pi$ (*переважання у світогляді соціальних чинників над природними*). Тепер, зокрема, зрозуміло стає і сама ідея «спасіння», яка так пристрасно звучить, скажімо, як в індійських Упанішадах, так і у драматичних творах Стародавньої Греції (показовою в цьому плані є, зокрема, трагедія Софокла «Антигона»).

Отже, можна з упевненістю твердити, що величезна кількість релігійних концепцій «осьового часу» виникає, по суті, з однією важливою метою, з одним «надзавданням» – в жодному разі, за жодних обставин не допустити зміни усталених (випробуваних тисячоліттями) світоглядних пріоритетів, тобто можливої загрозової трансформації світоглядної «формули» $\Pi > C$ на свою протилежність, а отже – не допустити розгортання вже назрілої духовної кризи, буквально – спастися від неї. Так ось, виходить, у чому насправді коріниться сутність заявленої К. Ясперсом ідеї «спасіння».

Зрештою, варто констатувати головне: безперечно продуктивна теоретична теза К. Ясперса про «осьовий час» як відправну смисловою точку світової історії не має бути втрачена в процесі по-

дальших наукових досліджень. Саме вона, як того не сталося, на жаль, у самого К. Ясперса, має отримати в майбутньому свою переконливу доказову базу.

Компаративний аналіз концепцій К. Ясперса й М. О. Чмихова наближує ще до одного важливого теоретичного висновку. «Осьовий час» – це не лише кульмінаційний момент світової історії, її відправна точка, осмислення якої здатне пролити світло на смисл усієї історії людства. «Осьовий час» слід кваліфікувати також ще і як точку біфуркації світоглядних матриць Заходу і Сходу. Це означає, що Захід і Схід по-різному відреагували на кризову ситуацію в духовній сфері середини I тис. до н.е., тобто в період «осьового часу». При цьому Схід, так би мовити, зробив все від себе залежне, аби негативний сценарій можливої зміни основоположної світоглядної матриці не реалізувався, і в результаті таки «відстояв», залишив у «неушкодженому вигляді» світоглядну «формулу» $\Pi > C$, тоді як на Заході досягти цієї мети, попри все, таки не вдалося (як результат: $C > \Pi$).

Реакція Сходу однозначно виявилася спрямованою на те, щоб ліквідувати потенційно існуючу небезпеку розгортання небажаного негативного процесу зміни світоглядних пріоритетів у духовній сфері, а саме: не допустити можливої трансформації «світоглядної формули» $\Pi > C$ на свою протилежність. Таким чином, рефлексія Сходу на кризову ситуацію в духовній сфері «осьового часу» полягала в тому, аби зберегти, відстояти й закріпити ту *систему світоглядних цінностей*, яка була сформована й виявила свою життєздатність продовж всього попереднього часу людської історії, пов'язаного з пануванням космічної системи світогляду.

Стрижнем такої системи цінностей залишалася, безперечно, *ідея космічного Порядку*, яка ототожнювалася з усвідомленням функціонування універсального «закону» обертання Всесвіту – рити (в індійській традиції), Дао (в китайській) тощо.

Особливістю названої світоглядної матриці виявилось те, що вона не входила в суперечність з виробленою в «осьовий час» *системою соціальних цінностей Сходу*. Остання являла собою, за

Е. С. Кульпіним [2, с. 147–148], продуману комбінацію взаємозумовлених ієрархічних компонентів, здатних забезпечити стабільність у державі:

- *Мир, Порядок, Традиції* (перша тріада цінностей);
- *Ієрархія, Ритуал, Минуле (конфуціанське) знання* (друга тріада цінностей).

При цьому *Держава* та її *Стабільність* розглядалися як головні соціальні цінності, яким, своєю чергою, підпорядковувалися та, водночас, існування яких уможлилювали названі цінності першої та другої тріад, утворюючи стійку рівновагу між елементами всієї системи.

Система соціальних цінностей Сходу, запропонована Е. С. Кульпіним, може бути відображена у вигляді таблиці (Див.: таблиця № 5).

Таблиця № 5

Система соціальних цінностей Сходу

ДЕРЖАВА
I ярус: МИР, ПОРЯДОК, ТРАДИЦІЇ II ярус: ІЄРАРХІЯ, РИТУАЛ, МИНУЛЕ (КОНФУЦІАНСЬКЕ) ЗНАННЯ
СТАБІЛЬНІСТЬ

Реакція ж Заходу на ситуацію духовної кризи періоду «осьового часу» мала свою специфіку (культура античної Греції) та навіть певну тривалу історію (культура античного Риму), тобто в остаточному своєму вигляді не була одномоментною та одновекторною.

Більше того, очевидно, можна стверджувати, що рефлексія Заходу з приводу духовної кризи «осьового часу» розтяглася, зрештою, на кілька культурних епох (Античність, Середньовіччя, Відродження), які послідовно «фіксували» й символізували собою різні етапи реакції західного світу (космологізм – теоцентризм –

антропоцентризм) на розуміння загрозливої ситуації духовної «прірви» середини I тис. до н.е.

Матеріали грецької культури доби класики (насамперед, аналіз досягнень греків у тих галузях мистецтва, в яких вони продемонстрували найвищі результати, – театральному мистецтві, скульптурі, архітектурі) переконливо свідчать, що провідні ідеї грецького художнього канону є абсолютно ідентичними центральним положенням світоглядної доктрини східного зразка, зафіксованих, зокрема, в текстах індійських Упанішад, які датуються VII–IV ст. до н.е.

Водночас, трагедійність шляху Греції виявилася згодом у тому, що названа світоглядна парадигма (з превалюванням «світоглядної формули» П>С) накладалася на багато в чому протилежну за змістом ідеологічну матрицю, головними елементами якої виступили нові, відмінні від східних «з точністю до навпаки», *соціальні цінності*. Ними, за Е. С. Кульпіним [2, с. 150–152], стали, перш за все, ідеї *Особистості* та *Розвитку* (як головні цінності), а також ті похідні від них (*Свобода, Рівність, Братерство, Праця, Еквівалентний обмін, Приватна власність, Закон <Право>*), які поступово склалися в єдину й доволі мобільну систему західноєвропейських соціальних цінностей продовж останніх двох тисячоліть.

Запропонована Е. С. Кульпіним система соціальних цінностей Заходу може бути відображена у вигляді таблиці (*Див.:* таблиця № 6).

Таблиця № 6

Система соціальних цінностей Заходу

ОСОБИСТІТЬ
І ярус: СВОБОДА, РІВНІСТЬ, БРАТЕРСТВО II ярус: ПРАЦЯ, ЕКВІВАЛЕНТ (ЕКВІВАЛЕНТНИЙ ОБМІН), ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ, ЗАКОН (ПРАВО)
РОЗВИТОК

Таким чином, поляризація світоглядних позицій Заходу та Сходу була здійснена не одразу. Культурою, в якій намітилася та кризь яку «простяглася» світоглядна «тріщина», котра згодом (за доби Відродження) обернулася *докорінною зміною світоглядних пріоритетів (у напрямку від космологізму до антропоцентризму)* була, безперечно, культура античного Риму.

Дослідження міфології, літератури, театрального мистецтва, скульптурного портрету, найвищих досягнень в архітектурі (зокрема, Пантеону) з очевидністю свідчать про наявність *латентної світоглядної кризи* римського суспільства. Цікаво, що «через голову» Середньовіччя Відродження сприйме від Риму навіть саму ідею антропоцентризму, висловлену, наприклад, у вражаюче відвертій любовній ліриці Катулла, – зокрема, на початку одного з його віршів до коханки Клодії (літературний псевдонім якої – Лесбія), відомої тогочасному Риму своєю скандальною репутацією. Перші два рядки цього вірша являють собою не що інше, як недвозначно висловлений головний постулат антропоцентричного світогляду, пор.:

*«Без сумніву, людина є рівною богам на небесах.
Якщо це не богохульство, вона перевершує їх...».*

Отже, різні світоглядні стратегії Сходу і Заходу зумовили наявність двох взаємовиключних за своєю сутністю біфуркаційних гілок, які, маючи спільну точку відліку (точку біфуркації Схід–Захід на момент «осьового часу»), поступово розмежувалися й надалі обрали вже різні паралельні шляхи, реалізуючи діаметрально протилежні «сценарії» у відповідь на кризову ситуацію в духовній сфері середини I тис. до н.е. Оцінку західної світоглядної парадигми, яка підтверджує, загалом, хід наших міркувань, знаходимо у К. Ясперса: «Захід, подібно до всіх інших культур, створює образ загального. Проте це загальне ... не призводить до життя, де панує кастова система або космічний порядок. Західний світ не стає стабільним в жодному сенсі» [6, с. 87].

Зрештою, в цілому можна констатувати: біфуркація Схід–Захід має своїм початком «осьовий» період; її причиною насамперед виступили значні негативні тенденції у кліматі Землі, які мали місце в цей час; Захід і Схід продемонстрували різні шляхи виходу з цієї кліматичної кризи, наслідком чого стало формування двох різних (полярних за своєю сутністю) систем соціальних цінностей; останні безпосередньо вплинули на оформлення діаметрально протилежних систем світоглядних цінностей. Проблема «Біфуркація Схід–Захід» залишається відкритою та край актуальною в умовах глобалізованого світу. Ця проблема має бути сьогодні осмислена насамперед як проблема *світоглядних цінностей Заходу і Сходу*, коли світоглядні цінності Заходу, поставлені в контекст глобалізації, набувають загрозливих рис аекологічної деструктивної світової цивілізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Васильев Л. С.* История религий Востока : учеб. пособие для студ. вузов. М. : Высш. шк., 1988. 416 с.
2. *Кульпин Э. С.* Бифуркация Запад–Восток. Введение в социальную историю. М. : М[о]сковский лицей, 1996. 200 с.
3. *Павленко Ю. В.* Історія світової цивілізації: Соціокультурний розвиток людства : навч. посібник. К. : Либідь, 2000. 360 с.
4. *Чмихов М. О.* Давня культура : навч. посібник. К. : Либідь, 1994. 288 с.
5. *Чмихов М. О., Кравченко Н. М., Черняков І. Т.* Археологія та стародавня історія України : курс лекцій. К. : Либідь, 1992. 376 с.: іл.
6. *Ясперс К.* Смысл и назначение истории: пер. с нем. М. : Политиздат, 1991. 527 с.

REFERENCES

1. Vasiliev, L. (1988). *The History of Oriental Religions: a textbook for university students.* (2nd ed.). Moscow: Higher school. [In Russian].
2. Kulpin, E. (1996). *The East-West Bifurcation: an Introduction to Socio-natural History.* Moscow: Moskow Lyceum. [In Russian].

3. Pavlenko, Y. (2010). *The History of the Universal Civilization: The Socio-cultural Development of the Humanity*. (2nd ed.) S. Krymskyy (Ed.). Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
4. Chmykhov, M. (1994). *The Ancient Culture*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
5. Chmykhov, M., Kravchenko, N., & Chernyakov, I. (1992). *Archaeology and Ancient History of Ukraine: Lecture course*. Kyiv: Lybid. [In Ukrainian].
6. Jaspers, K. (1991). *The History's Sense and Vocation*. Moscow: Political editions. [In Russian].

Nataliya Nikolova

Teacher, National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute», e-mail: nikolovanatalia@ukr.net

East–West Bifurcation as Reflection of the Worldview Collision in «Axial Age»

Abstract

The article is devoted to the problem of defining cultural paradigms of the West and of the East. The reasons of division of western and eastern cultural traditions are treated. It is accentuated that East-West bifurcation must be related to the Axial Age (VIII–II centuries BC) that Karl Jaspers called central moment and departing point of the world's history. According to the scholar, shedding light on this period facilitates the understanding of the whole world's history. As for reasons of the East-West bifurcation, E. Kulpin's study seems to be useful and fruitful because he showed that socio-natural history influenced the expansion of eastern and western values caused generally by two negative factors of Earth's climate in the axial age: aridization and cooling in the early Iron Age. The article pays special attention to the reasons of the split between eastern and western spiritual values. In this respect one must say that K. Jaspers managed only to identify the phenomenon of the Axial Age, but he could not explain it in the context of «pre-axial» and «axial» cultures, that what resulted in some lacunas, problems raised but not solved in his conception. It was shown in this connection that the problems in question can be studied via comparison of two concepts – that of K. Jaspers and M. Chmykhov. The main achievement of such a juxtaposition is the idea that the striking difference between eastern and western

worldviews is caused by the danger of transformation: the «N>S» worldview (natural things are more important than social) turning to be «S>N» in the Axial Age. Moreover, in this way it is possible to attach the radical difference between eastern and western social values to their opposed worldview paradigms.

Keywords: *East-West bifurcation, Axial Age, aridization, Iron Age cooling, comparative analysis, «N>S» worldview formula.*

Наталья Николова,

*преподаватель Национального технического университета Украины
«Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского»,
e-mail: nikolovanatalia@ukr.net*

Бифуркация Восток–Запад как проекция мировоззренческой коллизии «осевого времени»

Аннотация

Статья посвящена проблеме определения сущности культурных парадигм Запада и Востока. Смысловой акцент поставлен на вопросе о причинах разграничения западной и восточной культурных традиций. Отмечается, что бифуркацию Восток–Запад непременно следует связывать с периодом «осевого времени» (VIII–II вв. до н.э.), определенного К. Ясперсом как центральный момент, исходная точка мировой истории, постижение смысла которой способно приблизить к пониманию всемирной истории в целом. Учитывая вопрос о причинах бифуркации Восток–Запад отмечается важность и производительность исследования Е. С. Кульпина, который с позиций социоприродной истории предложил объяснение феномена поляризации матриц социальных ценностей Востока и Запада и обосновал, что эта поляризация была обусловлена прежде всего наличием двух негативных тенденций в климате Земли периода «осевого времени» – аридизации и похолодания раннего железного века.

Особое внимание в статье уделено проблеме определения сущности и выяснению причин поляризации мировоззренческих ценностей Запада и Востока. Доказывается необходимость учета того, что К. Ясперсу удалось лишь зафиксировать феномен «осевого времени», однако не удалось его объяснить, то есть показать его значение в контексте «до-осевых» и собственно «осевых» культур, что, в конце концов, и привело к наличию

своеобразных «белых пятен» – поставленных, но так и не решенных вопросов в его концепции. В связи с этим было показано, что ликвидировать, «закрывать» эти «белые пятна» дает возможность проведения сравнительного анализа концепций двух авторов – К. Ясперса и М. А. Чмыхова. Главным достижением проведения такого рода сравнительного анализа стала идея о том, что поляризация мировоззренческих матриц Запада и Востока обусловлена реальной угрозой трансформации проверенной не одним тысячелетием мировоззренческой «формулы» $P > C$ (доминирование в мировоззрении природных сил над социальными) в свою противоположность ($C > P$) именно в «осевой» период. Более того – таким образом удалось связать в корне отличное содержание систем социальных ценностей Запада и Востока с содержанием их диаметрально противоположных мировоззренческих парадигм.

Ключевые слова: бифуркация Восток-Запад, «осевое время», аридизации, похолодание железного века, компаративный анализ, мировоззренческая «формула» $P > C$.